

Tarrósy István – Marsai Viktor

Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy a megannyi kontraszttal jellemezhető afrikai kontinenst, azon belül a szubszaharai makrotértséget úgy vegye górcső alá, hogy az elmúlt 10 év komplex politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak keretrendszerében a térség globális pozicionálásának pontosabb értelmezéséhez nyújtson segítséget. Miközben megállapítjuk az e régióban is tetten érhető sokszereplős politikai mező létét, valójában az aktorok közötti interakciókon keresztül vizsgáljuk az átalakulóban lévő viszonyokat, foglalkozva az afrikai államiség, a „kormányzat nélküli térségek”, a fejlődés, a konnektivitás és a geostratégia kérdéseivel, még hozzá afrorealista szemüvegen keresztül.

Bevezetés –

A szubszaharai Afrika a 21. század első két évtizedében

Ahogy az e tanulmánygyűjtemény életre hívójaként értelmezhető, 2013-ban publikált *Az átalakuló világrend küszöbén* című kötetben jeleztük, 1960 óta valójában az egész afrikai kontinens a nemzetközi folyamatok fókuszába került (TARRÓSY 2013). Ezt a földrész alapvetően nem azzal érdemelte ki, hogy a mai napig szünni nem akaró vagy éppenséggel újból és újból fellángoló fegyveres konfliktusok – például a 2023. április közepén kirobbant, a kötet szerkesztésekor polgárháborúvá fajuló szudáni krízis – nehezítik fejlődését, hanem mert a 21. század első két évtizedében jelentős, egyúttal stabil gazdasági növekedést jegyez számos térségében, különösen a szubszaharai Afrikában. E mostani helyzetelemzés az afrikai kontinens Szaharától délre elterülő makrorégiójával foglalkozik.

A 2022–2023-as időszakban a világpolitika figyelmét felkeltő észak-etióp (tigráji) polgárháború, a Burkina Fasóban évek óta húzóódó, iszlamista milíciák által kirobbantott fegyveres küzdelem vagy a Mozambik északi részén eszkalálódott dzsihádisták felkelés

mellett – néhány kurrens esetet említve – a hírek sokkal inkább szólnak a földrész további fejlődéséről. Kilábalva a koronavírus-járvány és az élelmiszer-infláció okozta sokkból az Afrikai Fejlesztési Bank kalkulációja szerint a földrész összesített éves növekedése 2023-ban és 2024-ben várhatóan 4%-os lesz (AfDB 2023). Ez felülmúlja az előzetes várakozásokat, illetve világviszonylatban is a legjelentősebb. Az előrejelzések szerint a COVID–19-pandémia előtti Afrika öt legjobban teljesítő gazdasága 2023–2024-ben átlagosan több mint 5,5%-kal fog növekedni, és visszaszerzi helyét a világ 10 leggyorsabban növekvő gazdasága között. Ezek az országok mind a szubszaharai térségből kerülnek ki: Ruanda (7,9%), Elefántcsontpart (7,1%), Benin (6,4%), Etiópia (6,0%) és Tanzánia (5,6%). További szubszaharai országok bővülnek több mint 5,5%-kal ebben az időszakban: a Kongói Demokratikus Köztársaság (6,8%), Gambia (6,4%), Mozambik (6,5%), Niger (9,6%), Szenegál (9,4%) és Togo (6,3%). Kevin Urama, az Afrikai Fejlesztési Bank megbízott vezető közgazdász és alelnöke szerint Afrika még mindig kedvező célpont a humán tőkébe, az infrastruktúrába, a magánszektor fejlesztésébe és a természeti erőforrásokba történő befektetések számára. Véleménye szerint: „Afrikának jelentős szerepet kell játszania az inkluzív növekedés és a fenntartható fejlődés globális előmozdításában. Számos intelligens befektetési lehetőség kínálkozik az olyan kulcsfontosságú ágazatokban, mint a mezőgazdaság, az energiaipar, az ásványkincsek kitermelése, az egészségügyi infrastruktúra és a gyógyszeripar, a könnyűipar, a szállítás és a logisztika, illetve például a digitális gazdaság. A kontinens továbbra is kincsesbánya az intelligens befektetők számára világszerte.” (AfDB 2023)

2000-től világosan érzékelhető volt, hogy az átalakulóban lévő, egyre inkább „interpoláris”¹ (GREVI 2009) globális világ több meghatározó aktorának keltette fel érdeklődését az ásványkincsekben máig dúsgazdag, még mindig végeláthatatlan piaci lehetőségekkel rendelkező, valamint a legfiatalabb korfával, tehát hatalmas humánerőforrás-potenciállal jellemezhető kontinens, annak valamennyi régiójával. A volt európai gyarmatosítók és az amerikaiak mellett a feltörekvő gazdaságok, a regionális hatalmi ambíciókkal és pozíciókkal rendelkező entitások, amelyek Wallerstein (WALLERSTEIN 2010) szerint már a világrendszer félperifériáján találhatók, szinte valamennyien fokozottan vállalnak szerepet a szubszaharai régióban: ennek a megállapításnak az érvényessége csak tovább erősödött az elmúlt 10 évben. Felfokozott érdeklődésük egyúttal az afrikai államok számára is lehetőséget kínál kapcsolataik diverzifikálására, az afrikai ágensszerep erősítésére, valamint összességében a nemzetközi térben megfogalmazható pozícióik újragondolására.

¹ Grevi definíciója szerint ez az *interdependenciák* (kölsönös függőségek) korában értelmezhető *mutipolaritást* (többpólusú rendszert) takarja.

Azáltal, hogy „Afrika köztudottan aluliparosodott, hiányoznak azok a transznacionális vállalatokon keresztül közvetített »modern« gazdasági-társadalmi viszonyok, osztályok és rétegek, amelyek a világ fejlettebb felét jellemzik” (ARTNER 2006: 128). Ennek ellenére léteznek kritikai véleményeket, olykor ellenállást artikulálni képes formák és formációk, valamint Afrika egyre több pontján hallatja hangját az úgynevezett afrikai középosztály (*middle class*). Az, hogy egyáltalán a középosztály² megjelenéséről beszélhetünk, összefüggésben van az említett stabilan regisztrálható gazdasági növekedéssel. Az e kategóriába tartozók ugyanis annyi rendszeres bevétellel³ rendelkeznek, amennyi képessé teszi tagjaikat gyermekeik megfelelő iskoláztatására (akár külföldön), a tágabb értelemben vett családi-rokoni körök támogatására, a rendszeres fogyasztásra és mindenekelőtt az olyan kritikus tömegképzésére, amely igényt formálhat a politikai döntésekbe való beleszólás jogára. Ez a folyamat az elmúlt évtized során több szubszaharai afrikai országban érhető tetten, miközben a kontinens egy része gyakran az extrém szegénység ellen és az életben maradásért küzd. Azt is meg kell jegyeznünk viszont, hogy bár a középosztály növekszik, Afrikában még mindig széles körű a jövedelmi egyenlőtlenség, és a középosztály sok úgynevezett lebegő osztálytagból áll, aki gazdasági sokkok miatt bármikor elszegényedhet. A COVID-19 időszaka sokakat közülük éppen így érintett.

Tim Murithi dél-afrikai afrikanisztikaprofesszornak a *Foreign Affairs* 2023. május-júniusi számában közölt cikke az új világrenddel kapcsolatos afrikai vízió viszonylatában kiemeli az Afrikai Unió (AU) szerepét, amely már 2005-ben konkrét javaslattal állt elő a világszervezet reformját illetően. Az AU egyik érve az volt, hogy a 21. századra Afrika képessé vált arra, hogy egyfelől megvalósítsa, másfelől befolyásolja, tematizálja az ENSZ reformagendáját. Ugyanakkor, ahogy azt az International Peace Institute (IPI) is folyamatosan jelzi elemzéseiben, bár „a Biztonsági Tanács üléseinek több mint fele és a Biztonsági Tanács VII. fejezet (Chapter VII) szerinti mandátummal rendelkező – a békefenntartókat fegyveres erő/kényszerintézkedés alkalmazására felhatalmazó – határozatainak 70%-a afrikai biztonsági kérdéseket érint”, ez még mindig nem elegendő ahhoz, hogy az állandó tagok közé bekerüljön Afrika képviselte (MURITHI 2023: 27). Pedig maga az AU a 21. század harmadik

² Az Afrikai Fejlesztési Bank 2011-es tanulmányában elemzett kategória. Ez volt az első részletes elemző jelentés az „afrikai középrétegről”. 2011-ben az egész kontinens teljes lakosságának 34%-át (akkor közel 350 millió főt) jelzett az AfDB-tanulmány. Vita zajlik a pontos(abb) statisztikákról (lásd például MELBER 2022), illetve az, hogy mit értünk e fogalom/címke alatt, máig „ködös”, egyúttal igény mutatkozik kvalitatív terepi kutatásokra, amelyek segíthetnek a valós kép megrajzolásában.

³ A 2005-ben az Afrikai Fejlesztési Bank által meghatározott kategória napi 2–20 dollár közé teszi a középréteg fogyasztását.

évtizedére a kontinens államainak egyértelműen elfogadott pánafrikai képviselője. Általában elmondható, hogy az afrikai államok vezetőinek is fontos Afrika mint politikai entitás, viszonyítási keret, amely értelmet nyert a transznacionális hálózatokkal átszőtt világban, hiszen a kontinens egészét „képviseelő” Afrikai Uniót a nemzetközi szervezetek és bármely kétoldalú partnerségben érintett állam elfogadja.

Annak ellenére, hogy a regionális kooperációk a 2000-es évektől virágkorukat élik – ezt szorgalmazza maga az Afrikai Unió is –, és Afrika az a kontinens, ahol a legtöbb regionális gazdasági integráció kiépítése folyik párhuzamosan, a kétoldalú kapcsolatok, azaz az államközi együttműködések továbbra is meghatározónak bizonyulnak az afrikai és nem afrikai aktorok között. Ugyanakkor a külföldi befektetők mára a bilaterális kontextuson túl néznek, és a regionális gazdasági közösségeket is számításba veszik. Afrikának pedig éppen minél több közvetlen külföldi tőkebefektetésre van szüksége: túlélése és fejlődése nagyban függ attól, valóban sikeresek lesznek-e az indított befektetések, méghozzá nem csupán (nemzet)állami keretek, hanem – köszönhetően például a határokon átívelő infrastrukturális projekteknek – fokozatosan egy-egy regionális együttműködés kontextusában. Ma egyébként az Afrikába irányuló befektetői kedv újabb felívelő tendenciát mutat. Az Ernst & Young tanácsadó cég már 2011-es felmérésében aláhúzta, hogy a lehetséges befektetők közül a feltörekvő gazdaságokból érkezők valamivel bizakodóbbak a növekedést, ezáltal investícióik megtérülését illetően (lásd további részletek végett TARRÓSY 2012b). Az UNCTAD 2022-es befektetési világlelőjárásában (WIR) olvasható, hogy az Afrikába irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) a 2020-as 39 milliárd dollárt követően 83 milliárd dollárt – rekordot – értek el, így a globális FDI 5,2%-át tették ki. A legtöbb FDI-t fogadó országnál a 2020-as, világiárvány okozta visszaesés után mérsékelt emelkedés volt tapasztalható. Dél-Afrikában, Kelet-Afrikában és Nyugat-Afrikában nőttek a tranzakciók; Közép-Afrikában stagnáltak, Észak-Afrikában pedig csökkenő tendencia volt tapasztalható (UNCTAD 2022). A tőkebefektetések növelése az AU által zászlóira tűzött Agenda 2063 stratégiai keretrendszer⁴ egyik sarokpontja.

A változások térsége: államiság, radikalizmus, integráció

Az elmúlt kicsit több mint egy évtized több strukturális változást is hozott az afrikai kontinensen, amelyek feszegetik a korábban fennálló kereteket. Ezek között mind

⁴ Lásd: <https://au.int/en/agenda2063/overview>.

pozitív, mind negatív folyamatokat láthatunk. Közülük a legfontosabb a földrész belső integrációjának további mélyülése – a fent említett Afrikai Unió vezetésével és kerekei között –, az államiság további erősödése, illetve ezek ellenpontjaként a radikális csoportok előretörése és a szintén fentebb jelzett globális hatalmi versengés feléledése Afrikában (*new scramble for Africa*). Utóbbival később foglalkozunk, itt most röviden az első három témára térünk ki részletesebben.

Afrika számára a dekolonizáció óta központi téma, hogy miként képes úrrá lenni a részben a gyarmati örökségben, részben a prekolonális időkben gyökerező megosztottságon és szétagoltságon. Ebben a kérdésben világosan kell látnunk: a pánafricanizmus alapvetően politikai-ideológiai alapokon álló mozgalom volt (több irányzattal, így például a garveyizmussal, illetve a négritude-del), amelynek gazdasági és történeti alapjait jórészt a 20–21. század során kellett felépíteni, és amely folyamat még most is tart. Az, hogy a pánaafrikai eszmék minél inkább testet öltsenek például a kereskedelmi kapcsolatokban, kulcsfontosságú a kontinens fejlődése és sikerei szempontjából – nemcsak azért, mert Afrika így növelni tudja gazdasági teljesítményét, de azért is, mert jobban ellen tud állni a külső érdekeknek, és jobban érvényesíteni tudja saját akarátát a nemzetközi rendszerben –, ez igazából az afrikai ágensszerep erősödése. A történelmi folyamatok egyértelműen ebbe az irányba mutatnak, és az elmúlt évtizedben fontos eredmények születtek. Ezek közül a legfontosabb az Afrikai Kontinentális Szabadkereskedelmi Övezet (AfCFTA) létrehozása volt, amely 2019 májusától kezdte meg működését, miután 24 tagállam letétbe helyezte a ratifikációs okmányokat (AfCFTA 2023a). A remények szerint a megállapodás, amelynek az Afrikai Unió mind az 55 tagja, illetve a kontinensen levő nyolc, AU által akkreditált regionális integráció is részese, csaknem 450 milliárd USD-nyi többletet jelent majd a földrész számára 2035-ig. 2023 márciusáig 54 ország írta alá az AfCFTA-megállapodást (AfCFTA 2023b), ezzel a világ legnagyobb szabad kereskedelmi térségét létrehozva, már ami az együttműködő országok számát illeti. Az új kerettel áhított változásra szüksége van a kontinens egészének: 2017-ben az afrikai országok exportjának alig 17%-a zajlott a kontinensen belül, amely jelentős növekedés az 1995-ös 10%-hoz képest, de messze elmaradt a hasonló európai (69%), ázsiai (59%) és észak-amerikai (31%) adatoktól (SONGWE 2019).

Az elmúlt évtized másik fontos változása az államiság további erősödése a kontinensen, hangsúlyosan a szubszaharai Afrikában. Ez korántsem jelenti azt, hogy az itteni afrikai országok már túlléptek volna gyermekbetegségeiken, vagy hogy ne gyökereznének az államok gyengeségében nagy strukturális kihívások. A diskurzus átalakulása a „bukottról” a „törékeny” államiságra azonban (MESSNER et al. 2014: 8)

nem csupán szépirodalmi beavatkozás. Összehasonlítva az egy évtizeddel korábbi állapotokkal olyan, a kormányzat alapvető ismérveivel is alig rendelkező entitások, mint Szomália, a Kongói Demokratikus Köztársaság vagy Dél-Szudán – legalábbis területük egyes részein –, képesek voltak a minimális közigazgatási és szolgáltatási rendszer kiépítésére. Nagyon sokan tekintenek szkepszissel erre a folyamatra, amellől érvelve, hogy ezek csak felszínes változások. Mégis, évtizedes perspektívában vizsgálva az eseményeket ez a nézőpont nehezen tartható. A mogadishui nemzetközi repülőtér ma olyan légitársaságoktól fogad rendszeres járatokat, mint a Turkish Airlines, az Ethiopian Airlines vagy a Qatar Airways (Flightconnections 2023). A Fragile States Index (FSI) alapján pedig nemzetközi összehasonlításban a nyugat-afrikai régió országai – Libéria, Sierra Leone – mentek keresztül a legjelentősebb fejlődésen az államiság terén a 2000-es évek eleje óta (MESSNER et al. 2014: 9).

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy nem maradtak problémák. A központi hatalom sok esetben messze nem fedi le bizonyos országok egész területét, és éppen ezért továbbra sem képes minden elemében eleget tenni az államiság montevideói egyezményben lefektetett alapelveinek (Montevideo Convention 1933). Ugyanakkor az afrikai államok már korántsem csak egyszerű elszenvadói a külső hatalmak játékaiknak: ahogy azt majd a geopolitikai versengés kapcsán is bemutatjuk, a kontinens politikai elitje felismerte, hogy a multipolárisra váló globális térben jóval nagyobb lehetőségeik nyílnak a manőverezésre. Ennek talán az egyik legkésebb példája Dzsibuti, amely a világon egyedüli szereplőként egyszerre ad otthont kínai és amerikai katonai bázisoknak (YIMER 2021). De – paradox módon – ennek a jele a Száhelben Franciaország kárára történő orosz térnyerés is, amely elképzelhetetlen lenne a helyi elit tevékenes hozzájárulása nélkül. Szintén az államiság megerősödése felé mutat, hogy az egykori bukott államok egyre több esetben válnak a regionális integrációk részévé, ahogy történik az a Kelet-afrikai Közösség (EAC) esetében, amelynek a földrész „beteg emberei” közül ketten is a tagjává váltak (Dél-Szudán és a Kongói Demokratikus Köztársaság), és 2023. május végén az EAC vezetői validálták Szomália csatlakozási kérelmét és utasították a közösség titkárságát, hogy kezdje meg a csatlakozási tárgyalásokat (EAC 2023; OKOTH 2023). Szomália egyébként már 10 éve várja, hogy az EAC komolyan és érdemben foglalkozzon csatlakozási kérelmével.

Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy a kontinensen továbbra is bőven találunk „kormányzat nélküli” térségeket (*ungoverned spaces*), amelyek a különféle problémák melegágyai. Ez azonban abban mutat fejlődést az 1990-es évekhez, illetve a 2000-es évek elejéhez képest, hogy immár nem teljes országokat sorolhatunk ebbe a kategóriába, hanem azok bizonyos térségeit: Szomália esetében például a Dzsúba folyó

felső völgyét, Mali esetében a Belső Niger-delta vidékét vagy Nigériában a Csád-tó medencéjét. Ezek – szemben a városi központokkal – sokszor valóban a senki földjeként működnek, ami lehetővé teszi a központi kormányzattal párhuzamos, a hatalmi űrt kitöltő struktúrák megszületését (MARSAI–TARRÓSY 2022). Sajnálatos módon a folyamat összefonódó szálait az 1990–2000-es évek hadurai, etnikai és klánalapon szerveződő felkelőcsoportjai után egyre inkább a szélsőséges iszlamista csoportok mozgatják a kontinensen. Míg a 2010-es évek elején a kiterjedt együttműködés még csak lehetőség volt (MARSAI–SZIJJ 2011), mára valósággá vált. A dzsihádisták szervezetei korábban soha nem látott tempóban építették ki hálózataikat és vetették meg a lábukat másfél tucatnyi országban. Kihasznlva a központi hatalom gyengeségét, illetve a már meglévő csoportserelmeket a szélsőségesek a marginalizált – vagy magukat annak tartó – etnikai és vallási közösségek egyfajta partrónusaként jelentek meg, ráerősítve a már meglevő ellentétekre és tovább destabilizálva az egyes kormányok befolyását (UNDP 2023: 23). Nem ritka, hogy a központoktól távol fekvő kormányzat nélküli térségek lakói először a dzsihádistákon keresztül találkoznak érdemi közszolgáltatásokkal, ideértve egyfajta minimális egészségügyi ellátást vagy az oktatás megszervezését Korán-iskolák formájában (ICG 2019: 8–22). Bár ez általában együtt jár a saría rendkívül szigorú interpretációjával, a közrend brutális fenntartásával és esetenként a fiatalok kényszersorozásával, a szélsőségesek számos helyen mégis jelentős társadalmi támogatottságra tudtak szert tenni. Miközben Szomáliában és a Csád-tó medencéjében sikerült gátat szabni a dzsihádisták terjeszkedésének, sőt sok esetben számos területet visszaszerezni tőlük, a radikálisok földcsuszamlásszerű előretörést értek el a Száhelben, olyan, a szélsőséges tanoktól korábban nem érintett országokat destabilizálva, mint Mali, Burkina Faso és Niger. Ráadásul világosan látszik, hogy a dzsihádisták fő törekvése a Guineai-öböl part menti országainak elérése, amelyek szintén nincsenek felkészülve erre a fenyegetésre. Erre utalnak az elmúlt két év támadásai Beninben, Togóban, Ghánában és Elefántcsontparton. Az Iszlám Államhoz és az al-Káidához köthető csoportok megvetették a lábukat Észak-Mozambikban, Tanzánia déli határán, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és Ugandában is. 2019 óta a duplájára nőtt a merényletek és a rajtaütések száma a kontinensen, miközben 2022-ben a halálos áldozatok száma minden korábbi csúcstól megdöntve elérte a 19 109 főt – ráadásul úgy, hogy 2021-ben ez még „csak” 12 920 fő volt (ACSS 2023a).

Az ördög azonban éppen a fentebbi számok mögött megbúvó részletekben rejlik. Bármilyen tragikus is ugyanis a csaknem 20 ezer halálos áldozat, amely magában foglalja a civileket, a katonákat és a felkelőket is, ez messze elmarad az 1990–2000-es évek nagy népirtásaitól és polgárháborúitól, amelyekben milliók veszítették életüket,

és egy teljes generáció Afrika-percepcióját határozták meg. Ezek közül a 2020-as évekre csak egy maradt: a bevezetőben említett, 2020–2022 közötti tigráji polgárháború, amelyben akár 600 ezer ember is életét veszthette, de amelynek – úgy tűnik – sikerült véget vetni a 2022. novemberi tűzszünettel (The National 2023). Bár Dél-Szudánban, Szudánban és a Kongói Demokratikus Köztársaságban továbbra is tartanak azok a konfliktusok, amelyek gyökerei az 1990-es évekre, illetve még régebbre nyúlnak vissza, azok intenzitása messze elmarad a pár évtizeddel korábbtól.

Mindez nem csupán a harcok okozta elsődleges emberi szenvedés miatt fontos: a stabilabb biztonsági környezet lehetővé tette a külföldi tőke nagyobb arányú beáramlását, és napjainkban megfigyelhető, hogy a vállalatok még azokba az országokba is szívesen fektetnek be, amelyek rendszeresen szerepelnek a híradásokban, mint Mozambik. Sőt, több olyan kritika is megfogalmazódott, hogy a helyi és a külföldi erők sokkal jobban koncentrálnak a gazdasági érdekeltségek védelmére, mint a lakosság megóvására (NHAMIRRE 2023).

Percepciók és az „érzelmek geopolitikája” 2023-ban

A nemzetközi kapcsolatok „szupraterritoriális terében” Dominique Moïsi (Moïsi 2009) szerint érdemes geopolitikai szemléletünket bővíteni, és a globális világot érzelmi oldalról, az érzelmek – elsősorban a félelem, a megalázottság/megalázás és a remény (*fear, humiliation and hope*) – egymáshoz viszonyítottságában, rendszerében komplexen vizsgálni (TARRÓSY 2012a). Moïsi gondolatmenete legelején megállapítja, hogy az érzelmek oldaláról indított geopolitikai elmélkedést megnehezíti, hogy az érzelmek csoportja, kategóriája természeténél fogva szubjektív, ezáltal „puha” és nehezen meghatározható mint az értekezés számára kijelölt keret. Releváns azonban az a felvetés, hogy a globális nemzetközi viszonyok, konfliktusok megértéséhez az érzelmek viszonyrendszere is alapot szolgáltathat. Maguk az érzelmek ugyanis annak a(z ön)bizalomnak, magabiztosságnak a fokát jelezhetik, amely az adott társadalom önmagába és önmaga fejlődésébe vetett hitét takarja. Ez olvasatunkban kapcsolódhat a már többször említett „ágensszerephez”, azaz ahhoz a döntési képességhez, amely alapjául éppen e magabiztosság szükséges. Ahogyan Moïsi megfogalmazza, „az ön-bizalom (önbizonyosság) szintje határozza meg az adott társadalom azon képességét, hogy egy krízist követően hogyan tud új erőre kapni, hogyan tud adott kihívásra választ találni, hogyan tud a változó körülményekhez igazodni” (Moïsi 2009: 29). Vannak, akik e „puha” megközelítést kritizálják, és elsősorban a számokkal, mérésekkel

megerősített argumentumokat hiányolják, magát a mérhetőséget kifogásolják. Azt leszögezhetjük, hogy ez utóbbi felvetés kapcsán egyfelől a meglévő statisztikák és mérőszámok rendszere is kritika alá vonható, másfelől éppen a rendszer és a folyamatok komplexitása vezetett ahhoz, hogy az 1990-es évektől fokozatosan jelentek meg újabb és újabb indikátorok – az egyik mérvadónak tekinthető, mára az ENSZ szakosodott szervei és más nemzetközi szervezetek által is alapindexként a HDI (humán fejlettségi index) említendő –, amelyek igyekeztek „követni” és pontosabban leírni a világban végbemenő változásokat.

2022 májusában a Leideni Egyetemen tartott székfoglalójában Moïsi megerősítette: nyilvánvaló, hogy az érzelmek fontosabbak lettek, mint valaha. Az érzelmekről mint a geopolitika megértésének eszközeiről szól Moïsi, és főként az orosz–ukrán háború kapcsán a negatív érzelmek elterjedését emeli ki. Okfejtésében aláhúzza: a negatív érzelmek, mint például a harag és a gyűlölet, most a félelmet és a megaláztatást erősítik fel globalizált világunkban (MOÏSI 2022).

Moïsi hipotetikus érzelmi geopolitikai térképének segítségével megkíséreljük elhelyezni a szubszaharai afrikai térséget. Volt időszak, amikor optimisták voltak maguk az afrikaiak is saját pozícióikat, jövőjüket tekintve. Ez elsősorban az 1960-as évtől kezdődő és a dekolonizációval érkező, majd azt követő időszak folyamatait jelenti. 1960 mint „Afrika éve” 17 volt gyarmati terület függetlenedését hozta el, és mindenki euforikusan optimista hangulatban volt. Az afrikánizációval a szubszaharaiak a kezükbe vették sorsuk irányítását. A fehér rabigától szabadulva azt gondolták, megcsinálhatják saját gazdaságpolitikáikat, hiszen a pánafrikanizmus jegyében már régóta erről beszéltek. Fontos célkitűzés volt, hogy visszaszerezzék földjeiket, és valós módon maguk hozzák meg saját döntéseiket. Ez az afrooptimizmus azonban elfogyott az 1980-as és 1990-es évek végére, mert kiderült, hogy a gazdaságpolitikák zöme – részben a külső tényezők, mint az olajárrobbanás, hatására – nem nagyon működik. Nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy strukturális gyengeségeket, esetenként pedig függőségeket örökölték a gyarmati időszakból, és számos kihívással kell megküzdeniük, többek között azzal, hogy nincs elegendő számú jól képzett afrikai, aki az új kormányzatokat megfelelően működtetné. Sajnos többen nem tudtak megküzdeni terveik végrehajtásával, hitelek felvételére kényszerültek, adósságspirálok alakultak ki, és a multilaterális szintektől érkező strukturális kiigazítási elvárások sem segítettek. A kontinens – és a világ – afropesszimista állapotba került. A 21. század harmadik évtizedében ismét olyan fejlődési ívet érzékelhetünk, amelyben szerepet játszanak a már említett szubszaharai afrikai gazdaságok, belső és külső aktorok, figyelemre méltó politikai változások, gazdasági beruházások valósulnak meg a térség különböző pontjain. Valós demokratizálódás is zajlik

Nyugat-Afrika és Kelet-Afrika több országában, és vannak példaértékű teljesítmények, így például Ruandában, amelyekkel az újabb, ismét optimistább felhang is megjelenik. A szudáni–brit üzletember Mo Ibrahim által is jelzettek alapján azonban – akinek az alapítványa az afrikai kormányzással kapcsolatban egy mára sokak által figyelembe vett indexálást is bevezetett – azt emeljük ki, hogy a folyamatok jobb értelmezéséhez egyfajta „afrorealista” szemüvegre van szükség (TARRÓSY 2023). Az afrikai kétarcú fejlődés elemzésében nem vitathatók el tehát a kétségtelen eredmények, ugyanakkor a továbbra is meglevő strukturális kihívások, illetve az az állapot, hogy a fejlődés sok esetben csak mennyiségi, nem pedig minőségi (TAYLOR 2014), higgadt, afrorealista megközelítést kíván meg. Minderre – a dzsihádisták korábban említett előretörése mellett – különösen élesen mutatott rá a koronavírus-járvány, az azt követő gazdasági nehézségek, majd az ukrajnai orosz agressziót követő élelmezési válság, amely különösen súlyosan érintette a kontinenst (MARSAI–TÓTH 2022). Éppen ezért az elmúlt évek mérvadó hangjai egyre többször beszélnek az afrorealizmus éveiről: arról, hogy az afrikai ellentmondásokat egyben kell látni és vizsgálni, mert csak így van esély azok kiegyensúlyozására és a mennyiségi mellett az egyre több területen jelen levő minőségi fejlődés előmozdítására (BIEDERMANN–KISS 2017).

Geostratégia és kormányzás

Afrika geostratégiai, politikai és gazdasági jelentősége az elmúlt évtizedben jelentősen felértékelődött. Ez jórészt visszavezethető az egyre inkább sokpólusú világ kialakulásával már korábban is megfigyelhető trendekre, amelyeket azonban új minőségre emeltek olyan tényezők, mint az ukrajnai konfliktusban kicsúcsosodó „új hidegháború” kialakulása, a fokozódó nagyhatalmi versengés, az afrikai terrorizmus és irreguláris migráció kontinensen túli következményei, a kínai Övezet és Út Kezdeményezés (Belt and Road Initiative, BRI) vagy az autópárhuzamban végbemenő elektronikai forradalom fokozott nyersanyagigénye. Mindezek kapcsán ugyan látszik, hogy ezek gyökerei zömmel a nemzetközi rendszerhez, nem pedig magához Afrikához kapcsolódnak, úgy tűnik, a földrész országainak többsége tudatosan igyekszik kihasználni az új keretek nyújtotta lehetőségeket és azt, hogy a versengés közepette sokkal jobban tudja érvényesíteni saját egyéni érdekeit és nézőpontját. A globális térbe való bekötöttség javítása, az országok hathatósabb pozicionálása számos szubszaharai afrikai ország asszertívabb fellépését eredményezte. A térség aktoraival való együttműködések intenzifikálásáért is verseny zajlik a külső szereplők között. Terjedelmi korlátok miatt

nincs lehetőségünk a legújabb versenyfutás részletes elemzésére Etiópiától kezdve Szudánon át Tanzániáig, egy területet azonban mindenképp érdemes kiemelni, amely jól mutatja a versenyfutás eredményességét: ez az ENSZ-ben történő szavazások állása az ukrajnai orosz agresszió vonatkozásában.

Az ENSZ Közgyűlésében, illetve az Emberi Jogi Tanácsban 2022. február 24-e óta négy szavazás történt az ukrajnai háború vonatkozásában. A 2022. március 2-i közgyűlési nyilatkozat elítélte a két szeparatista régió bekebelezését Oroszország részéről és az orosz katonai agressziót. Ezt az 54 afrikai tagállamból egy, Eritrea utasította el, 17 viszont tartózkodott, 8 pedig nem vett részt az ülésen. Vagyis összesen 26 ország, csaknem a földrész fele nem támogatta az invázió elítélését (UN 2022a). Az április 7-i szavazás az orosz tagság felfüggesztéséről az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában még siralmasabb eredményt hozott: Eritrea mellett Algéria, Burundi, a Közép-afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság, Etiópia, Gabon, Mali és Zimbabwe is a határozat ellen szavazott, miközben további 24 afrikai ország tartózkodott, újabb 11 pedig nem vett részt a szavazáson – vagyis mindössze 10 állam támogatta a javaslatot (UN 2022b). A helyzet kicsit jobb lett őszre, amikor október 12-én, az orosz megszállást elítélő közgyűlési határozat szavazásán 19 afrikai ország tartózkodott, 5 pedig hiányzott, és nem volt elutasítás (UN News 2022). 2023 februárjában, az agresszió első évfordulóján tartott szavazáson aztán ismét két afrikai ország, Eritrea és Mali szavazott a közgyűlési határozat ellen, 15 tartózkodás és 7 hiányzás mellett (UN 2023). Figyelembe véve, hogy a 2022. február 24-i orosz támadás teljes egyértelműséggel szegte meg az ENSZ Alapokmányát és alapelveit, az afrikai országok ilyen mértékű „megértése” Moszkva felé igen nagy súlyponteltolódást jelent. Ugyanakkor az új globális versenyben kiváló alapot nyújt Oroszország számára a párhuzamos narratíva és valóság kiépítésére, hiszen a Kreml bármikor felmutathatja azt a széles körű, legalábbis hallgatólagos támogatást, amelyet az afrikai fővárosok szavazatai biztosítottak számára. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt egy évben a különféle nagyhatalmak magas szintű delegációinak sora látogatta végig a kontinentst annak érdekében, hogy megnyerje maga számára a földrész államait. Ebben a helyzetben az afrikai vezetők jelentős része kényelmesen hátradőlve versenyezteti egymással a rivális hatalmakat, a lehető legtöbb engedményt kicsikarva a külföldi szereplőkből. Jól példázza ezt Etiópia esete: miközben a tigríji konfliktus kapcsán Addisz-Abeba rendszeresen megvádolta a nyugati szereplőket a felkelők iránti elfogultsággal (KEBEDE 2021), és a kormányzat túlélését nagyban segítették a Nyugattal rivális hatalmak (Kína, Oroszország, Irán és bizonyos mértékig Törökország) fegyverszállítmányai (Hiiraan 2021), ez nem akadályozta meg abban az etióp vezetést – és Washington –, hogy 2022-ben a USAID-en keresztül 1,8 milliárd dollárnyi

fejlesztési és humanitárius segítségnyújtással támogassa a kelet-afrikai államot, amely a reálértéken vett etióp GDP csaknem 2%-a (Hiiraan 2023).

Ami a kontinensen folyó és azon túlmutató biztonsági kihívásokat illeti, ezek elsősorban Európa, az Öböl-térség és érdekes módon az Egyesült Államok figyelmét irányították rá a kontinensre. Európa számára egészen 2011-ig az észak-afrikai autoriter rezsimek egyfajta *cordon sanitaire*-ként működtek, gátat szabva a Földközi-tenger északi partjai felé irányuló irreguláris migrációnak⁵ és – esetenként brutális elnyomás árán – fenntartva a regionális stabilitást, gátat szabva a radikális iszlamista csoportok térnyerésének. Az arab tavasz azonban az összeomlás szélére sodorta Líbiát, amely mind a mai napig a végletekig megosztott a különféle, zömében keleti (Kireneika) és nyugati (Tripolitánia) térséghez kapcsolódóan szerveződő politikai és fegyveres csoportok között. Emellett nem volt képes érdemi válaszokat adni a felkelést jórészt okozó gazdasági kihívásokra, mint a középosztály elszegényedése (N. RÓZSA 2015), amelyek különösen az elmúlt években ismét súlyos politikai válságokhoz vezettek Tunéziában. Ráadásul az arab tavasz „második hulláma” 2019-ben Algériát is elérte, ami szintén nem tett jót a regionális stabilitásnak. Ez jól megmutatkozott a 2013 óta felfutó irreguláris migrációs adatokban, amelyek nyomán a Földközi-tengeren keresztül nagy számban érkező afrikai – és részben más kontinensekről való – bevándorlók ügye EU-s (szak)politikai kérdéssé vált (Frontex 2023). Európa számára szintén előtérbe került a terrorizmus problémája, mivel – bár a vártnál jóval kisebb mértékben – a kinyíló észak-afrikai kapuk megkönnyítették a radikálisok bejutását a kontinensre, amint az a 2017-es manchesteri merénylet kapcsán is megmutatkozott, amelynek szálai Líbiába vezettek (PARVEEN–STEPHEN 2019). Mindezek következtében a gazdasági és humanitárius dimenzió mellett az európai hatalmak kapcsán az elmúlt évtizedben fokozottabban került bele a diskurzusba a biztonság kérdése. Az Egyesült Államok számára szintén az erőszakos szélsőséges szervezetek megfékezése maradt az egyik prioritás, különös tekintettel a radikális csoportok fokozott térnyerésére, miközben az Arab-öböl államai – Európához hasonlóan – küzdenek az irreguláris bevándorlás ügyével. Igaz, a tömeges deportálások formájában ők jóval pragmatikusabban – és esetenként jogi normákat megsértve – közelítenek a kérdéshez (ADUGNA 2022).

A kontinens jelentőségének felértékelődése kapcsán végül, de nem utolsósorban beszélnünk kell a nyersanyagok kérdéséről. Az elmúlt évtizedekben (századokban?) a földrész kapcsán mindig előtérbe kerültek a különféle természeti javak, amelyekre a külvilág – meglehetősen korlátozott hozzáállással – Afrika legfontosabb

⁵ Miközben „[a]z ellenőrizetlen népmozgás, népvándorlás azonban a magrebi országok számára is komoly belső és külső biztonsági kihívást jelent” (N. RÓZSA 2024).

kincseként tekintett. A 2010-es évekre aztán számos tényező miatt – mint például az amerikai palaolaj- és palagáz-forradalom – még ezek kapcsán is visszaesett az érdeklődés. A 2020-as évek elektromosautó-forradalma és az ahhoz elengedhetetlen jelentőségű afrikai kobalt- és lítiumkészletek miatt azonban mára a földrész ismét megkerülhetetlen szereplővé vált. Ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy a 2023 elején a Dél-afrikai Köztársaságban megrendezett bányászati expón Kína és az Egyesült Államok egymást felüllicitálva igyekezett bizonyítani elkötelezettségét Afrika és nyersanyagai irányában (BARTLETT 2023). A nyersanyagokért folyó nagyhatalmak közti versengés egyszerre jelent lehetőséget és kihívást a térség államainak. Lehetőséget, mert megfelelő politikai vezetés mellett az afrikai államok maximalizálhatják bevételeiket, és a növekvő igények miatt nekik kedvező feltételekkel köthetnek üzletet a külvilággal; valamint kihívást, mert a kontinens ismét visszacsúszhat a nyersanyagátok csapdájába, és a külföldi ügyletek a felvirágzás helyett a korrupciót és a nepotizmust erősíthetik.

Egy lehetséges reményteli afrikai felemelkedés táplálásához legalább három nagyobb tételt szükséges megneveznünk: (1) a természeti erőforrások, nyersanyagok megfelelő kiaknázása; (2) a humán erőforrás, oktatás és képzés fejlesztése; (3) az új, önbizalommal felvértezett, hosszú távon értelmet nyerő stratégiai gondolkodás igényének kialakítása (TARRÓSY 2013). Mind elsősorban a nemzetgazdasági érdek alá rendelt, de már a regionális szintű együttműködés érdekrendszerét figyelembe vevő politikai kérdés. Vitán felül áll az a megállapítás, miszerint a sikeres erőforrás-menedzsment megfelelő kormányzást igényel, Afrikának pedig általában szüksége van a stratégiákban gondolkodó, a helyi erőforrásokat ismerő és azokra építő, a helyi igényeket kielégíteni igyekvő kormányzásra. Paul Collier azonban figyelmeztet, hogy nem szabad túlmisztifikálni a „jó kormányzást” sem. A jó kormányzás és a jó politika segít egy országnak abban, hogy kiaknázza, és megvalósítsa lehetőségeit, de nem tud ott lehetőségeket teremteni, ahol nincsenek, és nem tud dacolni a gravitációval. „Még a legjobb kormányzás és politika sem fogja Malawit gazdag országgá tenni – egyszerűen nincsenek meg a lehetőségek ehhez.” (COLLIER 2008: 64.)

A Dél–Dél- és Észak–Dél-kapcsolatok erőtereiben

A transznacionális bizonytalanságok és aggodalmak korszakában⁶ a globális dél, azaz a Dél–Dél-kapcsolatok kontextusa felerősödő erőter a nemzetközi arénában,

⁶ Szilágyi is azt jelzi, hogy „a hidegháború befejeződése után [...] a világ a várakozások ellenére nem lett biztonságosabb. [...] Színre léptek [...] a kialakulóban lévő nemzetközi rend működését

amelyben az afrikai térségek is megkérdőjelezhetetlenül felértékelődtek – a nagy(obb) hatalmak/szereplők szemszögéből minden bizonnyal. Ez újabb versenyfutást jelent „Afrika kegyeiért” (és persze kincseiért), amely valódi új (fejlődési) korszakot hozhat Afrika számára. Ha nem is lehetünk abban bizonyosak, hogy az „ázsiai évszázad” (és annak vége, ahogyan Auslin [AUSLIN 2017] könyvének címe jelezte, vagy éppen folytatása?) a 21. század harmadik évtizedétől átvált vagy kiegészül az afrikaival is, azt dokumentáltan nyomon követhetjük, hogy az afroázsiai Dél–Dél-interakciók minden bizonnyal globális mértékben válnak meghatározóvá szerte a nemzetközi porondon. Miközben elfogadjuk, hogy „megnőtt az eurázsiai magtériség és szélesebb értelemben véve az Európát és Ázsiát magában foglaló eurázsiai szuperkontinens katonai, gazdasági, politikai és biztonságpolitikai súlya és jelentősége” (SZILÁGYI 2021: 4), rögzíthetjük a globális dél aktorainak sűrűsödő és súlyosbodó lábnyomait, jelenlétét, valamint hallhatjuk erősödő hangját (TARRÓSY 2022).

Hyden (HYDEN 2011) nyomán az olyan feltörekvő hatalmak, mint Kína, India és Brazília – de ugyanakkor az Öböl menti államok –, más megközelítésben érdeklődnek az afrikai kontinens nyersanyagai iránt, mint a volt gyarmatosító európaiak vagy a nemzetközi intézmények sorát még mindig meghatározó módon befolyásoló amerikaiak. Már a megközelítés is fontos, bár önmagában nem elégséges a baráti közelségből (akár egy régi közös platform, az el nem kötelezettek mozgalmá összekötő szálai okán) folytatott kommunikáció. Az eddig megműveletlen földek mezőgazdasági beruházásokat vonzanak, mégpedig a „feltörekvő szemüvegen keresztül” olyan formában, hogy azok képesek legyenek az afrikai közösségeket és a befektető államokat egyaránt ellátni – élelemmel és jövedelemmel, egyszerre. Maguk az afrikai államok továbbra is küzdenek saját maguk megfelelő politikai vezetését illetően, és ha a látványos és még középtávon is stabilnak tűnő makrogazdasági növekedést már az új „afrikai korszak” jelének tekintjük, akkor még relevánsabb lehet a kérdés: elképzelhető-e (és milyen formában) a belülről hajtott és meghatározott fejlődés. Továbbá elérheti-e a külső szereplők (befektetők, donorok, általában a nemzetközi közösség különböző hatalmi entitásai) szerepvállalása az egyének és közösségek szintjét annak érdekében, hogy a helyi szinteken következzenek be a várt hatások. Tehát – Hyden (HYDEN 1989) nyomán – a helyi társadalmak érezzék az előremozdulás, a fejlődés eredményezte jobb életet, életminőséget.

veszélyeztető destabilizáló erőszak globálissá váló olyan új tényezői, mint a terrorizmus, [...] a migrációs mozgások, a drogkereskedelem, a járványok elterjedése, [...] az államkudarcok, az emberiség létét fenyegető környezeti károsodások.” (SZILÁGYI 2013: 113–114.)

Akárki legyen is donor, befektető vagy úgy általában „szerepet vállaló” Afrika-szerte, elsődlegesen nemzeti érdekei szerint fog cselekedni – legyen az Kína, India, Brazília, az EU bármely tagja vagy az Amerikai Egyesült Államok. Az EU esetében e kérdés még égetőbb, hiszen a határozottan erősödő déli szereplőkkel csakis az egységesebb, erősebb Európa lehet képes felvenni a versenyt (UGRÓSDY 2024). Az „afrikai kapcsolat” revitalizálása érdekében 2022 februárjában Brüsszelben rendezték meg a hatodik EU–AU-csúcstalálkozót. A Von der Leyen-bizottság már 2020-ban közleményt tett közzé *Átfogó stratégia Afrikával* címmel (az angol nyelvű teljes cím: *Towards a Comprehensive Strategy with Africa*), amely lefektette az új megközelítés alapjait, és itt az „Afrikával” (együtt) szónak jelentősége van, mivel ez mutatja az európai fél megértését és hajlandóságát arra, hogy az afrikai partnert egyenrangú módon kezelje – ami az afrikaiak alapvető elvárása. A tervek szerint Afrikával közösen öt kulcsfontosságú stratégiai területen (prioritások, vagy ahogy a dokumentum fogalmaz, „partnerségek”) fognak közös intézkedéseket hozni:

- zöld átmenet és az energiához való hozzáférés;
- digitális átalakulás;
- fenntartható növekedés és foglalkoztatás;
- béke és kormányzás;
- migráció és mobilitás.

Az USA–Kína–EU „stratégiai háromszög-erőtérben” vizsgálódva, a Dél–Dél-együttműködések új dinamikáit szem előtt tartva többek között „Afrikáért” is folyik tehát a nemzetközi verseny, amelyben érezhetően a kínai afrikai jelenlét és szerepvállalás lehetséges alternatívát képes kínálni az afrikaiaknak a létező és (ez idáig) teret hódított északi fejlődési modellekre (LIU 2011). Az EU Tanácsának soros elnökségét 2011 első felében reprezentáló Magyarország Külügyminisztériuma az elnökséget követően külpolitikai stratégiát adott közre (*Magyar külpolitika az uniós elnökség után, 2011* címmel), amelyben a rendszerváltás óta először valóban a mindennapokat körbehálózó globális kontextushoz képest fogalmazott meg álláspontokat. Ebben első ízben relatíve jelentős tételként helyet kapott Magyarország afrikai szerepvállalása is. 2019 áprilisában megszületett a magyar kormány „Afrika-stratégiája” [A Kormány 1177/2019. (IV. 2.) Korm. határozata az Afrika stratégiáról] – az eddigi sokszereplős játszma további pragmatikus külpolitikát folytató szereplőkkel bővült.

Az Egyesült Államok számára, ahogy arról a korábbiakban is beszéltünk, Afrika egyszerre jelenik meg kereskedelmi partnerként, biztonsági fenyegetésként, illetve az újjáéledt nagyhatalmi versengés terepeként. Washington számára a kontinens sokáig

elsősorban nyersanyagtermelőként bírt jelentőséggel, nem véletlen tehát, hogy az amerikai palaolaj- és palagáz-forradalom után az USA és a kontinens közti kereskedelem jelentősen visszaesett: a 2013-at megelőző, 85–120 milliárd USD között ingadozó külkereskedelmi volumen 2016-ra 50 milliárd dollárra esett vissza, és csak 2022-re sikerült visszatornáznai 72,6 milliárd USD-re (US Census Bureau 2023). Az Egyesült Államok politikai szinten is „elaludt”: miközben szövetségesei és riválisai évtizedek óta tartottak csúcstalálkozókat az afrikai szereplőkkel, Washington ezt 2014-ben szervezte meg először. 2015-től kezdve azonban – elsősorban a fokozódó kínai és orosz térnyerésre válaszul – az USA is egyre jobban igyekezett megvetni a lábát a kontinensen, és fokozta diplomáciai jelenlétét. Mindezekkel párhuzamosan az afrikai katonai jelenlét lényegében 2001 óta töretlen, és az Egyesült Államok oroszlánrészt vállal a kontinensen működő szélsőséges szervezetek elleni harcban.

Kína globális felemelkedése kapcsán leszögezhetjük (TARRÓSY 2019), hogy az 1990-es évek végére a távol-keleti ország egyre aktívabb és határozottabb szerepvállalással tűnt fel a nemzetközi színtéren az úgynevezett Going Global nyitási stratégia által, amely megágyazott az Övezet és Út Kezdeményezésnek. A kínai kormányzat nyíltan arra buzdította az állami és a magántulajdonban lévő vállalkozásokat, hogy váljanak minél több helyi piac aktív szereplőjévé, előnyt kovácsolva a világkerkedelem új, dinamikus szakaszának sajátosságaiából és a fejlődő régiók infrastrukturális beruházások iránti éhségéből. Az ősi selyemút, a Han-dinasztia által létrehozott kereskedelmi úthálózat mintájára kialakított BRI révén Hszi Csin-ping elnök vezetésével Kína geopolitikai helyzetének javítására és pozíciójának megerősítésére törekszik, saját régiójában és világszinten is. A BRI gondosan kidolgozott hatalmi-stratégiai vízió – Vörös (VÖRÖS 2022: 17) szerint „sorsfordító vízió” –, amely nem csupán Euráziát és Afrikát öleli fel, hanem az egész világot igyekszik behálózni a kínai külpolitika fő prioritása mentén (BRÎNZĂ 2018).

Afrika felértékelődése kapcsán korábban már többször is foglalkoztunk Európával. Azt, hogy Brüsszel és a tagállamok figyelme megnövekedett a kontinens iránt, jól jelzi mind a 2016-ban elfogadott globális stratégia (EEAS 2016), amelyben a szubszaharai térség és Észak-Afrika is külön szerepel, mind az egyes afrikai régiókra koncentrált stratégiai dokumentumok (Száhel-stratégia, Afrika sarva-stratégia) (European Council 2021a; 2021b). Ezt a sort egészíti ki az Egyesült Királyság, amely a brexit után szintén nagyobb figyelmet fordít a kontinensre. Ugyanakkor Európa „lemaradni” látszik ebben a versenyben: bár az EU volt a földrész legnagyobb kereskedelmi partnere 2021-ben 295 milliárd USD értékben (SIEGLER 2023), politikai súlya nincs arányban ezzel a számmal. Az európai hatalmak egyelőre nem képesek érdemi választ adni

az orosz és kínai előretörésre, amelyet az ENSZ-szavazások mellett jól mutat például, hogy az elmúlt években a Közép-afrikai Köztársaság mellett Maliból és Burkina Fasóból is kiszorult Franciaország, Németország pedig részben ebből kiindulva csökkentette szerepvállalását (ACSS 2023b).

Az általános percepciók ellenére Oroszország gazdasági súlya – más szereplőkkel összehasonlítva – jóval korlátozottabb Afrikában: a felek közti kereskedelmi forgalom 2021-ben 14 milliárd USD-t tett ki, ráadásul ennek 70%-a is négy országban koncentrálódott, zömében Észak-Afrikában: Algériában, Marokkóban, Egyiptomban és a Dél-afrikai Köztársaságban (SIEGLER 2023). Moszkva elsősorban különféle fegyverrendszerek, nyersanyagok és gépek kereskedelmében fontos partner a kontinens számára. Ugyanakkor, ahogy az ukrajnai háború kapcsán is láttuk, Oroszország – remek propagandával – az elmúlt években sikeresen pozicionálta magát Afrikában mint az „elnyomó”, „imperialista”, „neokolonialista” nyugati világ kihívója és alternatívája. Ebben a köntösben Moszkva valós gazdasági és kereskedelmi súlyánál jóval jelentősebb pozíciókat foglalt el a földrész egyes részein. Ugyanakkor sajnos az is világosan látszik, hogy Oroszország számára fontos a zavarkeltés, a rivális Európa érdekszférájának destabilizálása, ami az érintett régió mellett az EU, nem pedig Oroszország számára jelent kihívást (CZEREPE–NOWACKA 2023). Jól illeszkedik ebbe a Wagner-csoport tevékenysége, amely eddig jóval nagyobb kárral, mint haszonnal járt például Mali számára (ACSS 2023b).

Az elmúlt évtized során az Öböl-államok és Törökország részéről (bővebben lásd TÁRIK 2024) is markáns terjeszkedésnek lehettünk tanúi mind politikai, mind gazdasági téren. Mindez különösen Észak-Afrikában, Kelet-Afrikában és a Száhelben volt látványos. Ezek a befektetések és kereskedelmi kapcsolatok több százezer embernek jelentettek munkát, miközben Ankara élen járt például a 2011-es somáliai éhínség következményeinek enyhítésében. Ugyanakkor mindez nem kockázatok nélküli barátság: az arab/muszlim világot megosztó, az arab tavasszal felerősödő törésvonalat a Muszlim Testvéreket támogató, illetve az őket elutasító kormányzatok között a külső szereplők jórészt importálták Afrikába is, ami nemcsak a líbiai, de a somáliai politikai válság elmélyítéséhez is hozzájárult (MARSAI–SZALAI 2021). Bár a feszültségek az elmúlt évben csökkentek, Afrikának nincs szüksége arra, hogy saját kihívásai mellett továbbiakat importáljon külső partnerei révén.

Összességében úgy vélekedhetünk, hogy egyfelől minden szereplő saját kezdeményezéssel igyekszik megtalálni és kimozgatni a kapcsolatokban rejlő kölcsönösen hasznos lehetőségeket, másfelől azonban nagyon hasonló eszközrendszerrel (például csúcstalálkozók, üzleti fórumok, ösztöndíjprogramok stb.) építik tovább

az afrikai kapcsolati rendszert. Az egyes szereplők Afrika-politikájának vizsgálatakor a nemzeti érdekek jól kimutathatóak. Afrika fejlődése oldaláról elemezve a fejlődés lehetőségeit azonban az afrikai szempontokról kell szólnunk. Találkozik-e a két oldal? Kinek hogyan kell terveznie annak érdekében, hogy a nemzeti érdek kiszolgálásával egy időben az afrikai elképzelések (amelyeket az afrikaiak fogalmaztak meg, nem pedig helyettük a fejlett északiak vagy a fejlettségi ugrásban lévő feltörekvő déliek) is megvalósuljanak? 2023-ban is valid a kérdés: érdek lehet-e az afrikai érdek, vagy inkább szempont, stratégia a nemzetközi versenypozíciók megtartása, megszerzése végett?

Összegzés

Mindezek tükrében az elkövetkező időszak egyik legfontosabb vizsgálati terepe éppen az „afrikai ágenszerep” változása, kifejezetten erősödésének esélye és feltételrendszere lesz. Ennek pontosabb megértése, illetve feltérképezése további kapcsolódó dimenziók összefüggéseit tárhatja fel, valamint a fejezetben elemzett interakciók, dinamikák, változások hátterét bonthatja ki részletesebben. Maga az ágens az afrikai kontextusokból szemlélve hosszú távon az egyes országok és szereplők régióban és a globális térben elfoglalt pozícióit határozza meg, ezért geopolitikailag (is) fontos. Az afrikai kormányok megfontolt, ismételten geopolitikai vonatkozásokban is értelmezhető hosszú távú stratégiaalkotó és azt szakszerűen és következetesen megvalósító kapacitása kritikus jelentőségű marad az előremutató afrikai perspektívák kiteljesítésénél a formálódó új világrendben. Mellettük azonban az afrikai nem állami szereplők és általában a civil társadalom jövőt formáló aktív szerepvállalása kell hogy az afrikai és nemzetközi figyelem fókuszába kerüljön.

Felhasznált irodalom

- ACSS (2023a): Fatalities from Militant Islamist Violence in Africa Surge by Nearly 50 Percent. *Africa Center for Strategic Studies*, 2023. február 6. Online: <https://africacenter.org/spotlight/fatalities-from-militant-islamist-violence-in-africa-surge-by-nearly-50-percent>
- ACSS (2023b): Malian Military Junta Scuttles Security Partnerships while Militant Violence Surges. *Africa Center for Strategic Studies*, 2023. február 27. Online: <https://africacenter.org/spotlight/mali-military-junta-scuttles-security-partnerships-while-militant-violence-surges>

- ADUGNA, G. (2022): Half a Million Ethiopian Migrants Have been Deported from Saudi Arabia in 5 Years – What They Go Through. *The Conversation*, 2022. december 4. Online: <https://theconversation.com/half-a-million-ethiopian-migrants-have-been-deported-from-saudi-arabia-in-5-years-what-they-go-through-195378>
- AfDB (2023): Africa's Economic Growth to Outpace Global Forecast in 2023–2024. *African Development Bank Biannual Report*, 2023. január 19. Online: www.afdb.org/en/news-and-events/press-releases/africas-economic-growth-outpace-global-forecast-2023-2024-african-development-bank-biannual-report-58293
- AfCFTA (2023a): *Brief Overview*. Online: <https://au-afcfta.org/about>
- AfCFTA (2023b): *The AfCFTA Updates*. Online: <https://au-afcfta.org>
- ARTNER, A. (2006): *Globalizáció alulnézetben. Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak*. Budapest: Napvilág.
- AUSLIN, M. R. (2017): *The End of the Asian Century: War, Stagnation, and the Risks to the World's Most Dynamic Region*. New Haven, CT: Yale University Press.
- BARTLETT, K. (2023): US, China Compete for Africa's Rare Earth Minerals. *VOANews*, 2023. február 10. Online: www.voanews.com/amp/us-china-compete-for-africa-s-rare-earth-minerals-/6957617.html
- BIEDERMANN Zs. – KISS J. szerk. (2017): *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest: Akadémiai. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634540298>
- BRÎNZĂ, A. (2018): Redefining the Belt and Road Initiative. *The Diplomat*, 2018. március 20. Online: <https://thediplomat.com/2018/03/redefining-the-belt-and-road-initiative>
- COLLIER, P. (2008): *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford: Oxford University Press.
- CZEREP, J. – NOWACKA, S. (2023): Fertile Ground: How Africa and the Arab World Found Common Language with Russia on Ukraine. *PISM*, 2023. január 17. Online: www.pism.pl/publications/fertile-ground-how-africa-and-the-arab-world-found-common-language-with-russia-on-ukraine
- EAC (2023): EAC Officially Launches the Verification Mission to Assess Somalia's Readiness to Join the Community. *EAC*, 2023. január 25. Online: www.eac.int/press-releases/2711-eac-officially-launches-the-verification-mission-to-assess-somalia-s-readiness-to-join-the-community
- EEAS (2016): *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Online: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
- European Council (2021a): *The European Union's Integrated Strategy in the Sahel – Council Conclusions*. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7723-2021-INIT/en/pdf>
- European Council (2021b): *The Horn of Africa: A Geo-Strategic Priority for the EU – Council Conclusions*. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8135-2021-INIT/en/pdf>

- Flightconnections (2023): *Direct Flights from Mogadishu*. Online: www.flightconnections.com/flights-from-mogadishu-mgq
- Frontex (2023): *Migratory Routes – Central Mediterranean Route*. Online: <https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/central-mediterranean-route>
- GREVI, G. (2009): The Interpolar World: A New Scenario. *ISS Occasional Papers*, 79. Online: www.iss.europa.eu
- Hiiraan (2021): Ethiopia's Tigray Conflict: Lalibela Retaken – Government. *Hiiraan*, 2021. december 1. Online: https://hiiraan.com/news4/2021/Dec/184710/ethiopia_s_tigray_conflict_lalibela_retaken_government.aspx?utm_source=hiiraan&utm_medium=SomaliNewsUpdateFront
- Hiiraan (2023): USAID Concludes the Largest Maternal Health Project in Afar, Benishangul Gumuz, Gambella, and Somali Regions. *Hiiraan*, 2023. március 7. Online: https://hiiraan.com/news4/2023/Mar/190214/usaids_concludes_the_largest_maternal_health_project_in_afar_benishangul_gumuz_gambella_and_somali_regions.aspx?utm_source=hiiraan&utm_medium=SomaliNewsUpdateFront
- HYDEN, G. (1989): Local Governance and Economic-Demographic Transition in Rural Africa. *Population and Development Review*, 15, 193–211. Online: <https://doi.org/10.2307/2807927>
- HYDEN, G. (2011): Introduction: The African State in a Changing Global Context. In TARRÓSY, I. – SZABÓ, L. – HYDEN, G. (szerk.): *The African State in a Changing Global Context. Breakdowns and Transformations*. Berlin: LIT, 7–15.
- ICG (2019): *Facing the Challenge of the Islamic State in West Africa Province*. Online: www.crisisgroup.org/africa/west-africa/nigeria/273-facing-challenge-islamic-state-west-africa-province
- KEBEDE, M. (2021): The Enigma of the Western Crusade against Ethiopia and the Insidious Face of Racism. *Ethiopia Observer*, 2021. július 16. Online: www.ethiopiaobserver.com/2021/07/16/the-enigma-of-the-western-crusade-against-ethiopia-and-the-insidious-face-of-racism
- Külgyminisztérium (2011): *Magyar külpolitika az uniós elnökség után. Stratégiai dokumentum*. Online: http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf
- LIU, L. (2011): The EU and China's Engagement in Africa: The Dilemma of Socialisation. *ISS Occasional Papers*, 93. Online: www.iss.europa.eu
- MARSAI V. – SZALAI M. (2021): The „Borderlandization” of the Horn of Africa in Relation to the Gulf Region, and the Effects on Somalia. *Journal of Borderlands Studies*, 38(3), 341–360. Online: <https://doi.org/10.1080/08865655.2021.1884118>
- MARSAI V. – SZIJJ D. (2011): Afrika és a terrorizmus – Az Al-Kaida jelenség a fekete kontinensen. *Afrika Tanulmányok*, 5(1), 41–66.
- MARSAI V. – TARRÓSY I. (2022): The Potential for Violent Extremist Organizations in Africa to Take Advantage of the COVID-19 Pandemic Crisis in Ungoverned Spaces: The Cases of al-Shabaab and Boko Haram. *African Security*, 15(2), 163–185.

- MARSAI V. – TÓTH K. (2022): „Tökéletes vihar”, eső nélkül – az afrikai élelmezési válság és migrációs következményei. *Horizont*, (14). Online: www.migraciokutato.hu/2022/06/08/horizont-2022-14-to-keletes-vihar-eso-nelkul-az-afrikai-elelmezesi-valsag-es-migracios-kovetkezményei
- MELBER, H. (2022): Africa's Middle Classes. *Africa Spectrum*, 57(2), 204–219. Online: <https://doi.org/10.1177/00020397221089352>
- MESSNER, J. J. et al. (2014): *Fragile States Index 2014: The Book*. Washington, DC: The Fund for Peace. Online: <https://fundforpeace.org/2014/06/24/failed-states-index-2014-the-book>
- MOÏSI, D. (2009): *The Geopolitics of Emotion. How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World*. New York: Anchor Books.
- MOÏSI, D. (2022): *Emotions in International Politics. Owada Chair Inaugural Lecture*. Online: www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/oraties/speech-moisi_v2.pdf
- Montevideo Convention (1933): *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*. Online: www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml
- MURITHI, T. (2023): Order of Oppression. Africa's Quest for a New International System. *Foreign Affairs*, 102(3), 24–30.
- N. RÓZSA E. (2015): *Az arab tavasz*. Budapest: Osiris.
- N. RÓZSA E. (2024): Észak-Afrika: a Magreb, azaz „a hely, ahol a nap lenyugszik”. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 261–279.
- NHAMIRRE, B. (2023): Rwanda Expands Its Protection of Mozambique's Natural Resources. *ISS Today*, 2023. február 1. Online: https://issafrica.org/iss-today/rwanda-expands-its-protection-of-mozambiques-natural-resources?utm_source=BenchmarkEmail&utm_campaign=ISS_Weekly&utm_medium=email
- OKOTH, B. (2023): EAC to Consider Somalia's Application for Membership. *TRT Afrika*, 2023. június 1. Online: www.trtafrika.com/africa/eac-to-consider-somalias-application-for-membership-13457647
- PARVEEN, N. – STEPHEN, C. (2017): Manchester Arena Bomber's Brother Held in UK after Extradition. *The Guardian*, 2017. július 17. Online: www.theguardian.com/uk-news/2019/jul/17/hashem-abedi-brother-of-manchester-arena-bomber-being-extradited-to-uk
- SIEGLE, J. (2023): Decoding Russia's Economic Engagements in Africa. *Africa Center for Strategic Studies*, 2023. január 6. Online: <https://africacenter.org/spotlight/decoding-russia-economic-engagements-africa>
- SONGWE, V. (2019): Intra-African Trade: A Path to Economic Diversification and Inclusion. *Brookings*, 2019. január 11. Online: www.brookings.edu/research/intra-african-trade-a-path-to-economic-diversification-and-inclusion
- SZILÁGYI I. (2013): *Geopolitika*. Pécs. Publikon.
- SZILÁGYI I. (2021): Bevezető. *Eurázsia Szemle*, 1(1), 4–6.

- TARRÓSY I. (2012a): Érzelmek geopolitikája. Civilizációk – identitások – érzelmek. In BRETTTER Z. – GLIED V. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az elkötelezett tanító. Tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára*. Pécs: Publikon, 143–151.
- TARRÓSY I. (2012b): A térségi együttműködés jelentősége és jellegzetességei Kelet-Afrikában. *Valóság*, 55(12), 69–83.
- TARRÓSY I. (2013): Afrikai perspektívák egy új világrendben. In GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon, 275–298.
- TARRÓSY I. (2019): A kínai „Övezet és Út Kezdeményezés” és Kelet-Afrika: geopolitikai térnyerés, infrastruktúra, függőség. *Területi Statisztika*, 59(6), 669–692.
- TARRÓSY I. (2022): Kína árnyékában? Dél- és délkelet-ázsiai aktorok szerepvállalásainak lehetőségei a 21. században. *Eurázsia Szemle*, 2(3), 66–83.
- TARRÓSY I. (2023): A szereplők nem gondolkodhatnak úgy, mint a volt gyarmatosítók – beszélgetés Afrika gazdasági fejlődéséről. *Világpolitika és Közgazdaságtan*, 2(1), 28–37. Online: <https://doi.org/10.14267/VILPOL2023.01.04>
- TAYLOR, I. (2014): *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. Oxford: James Currey. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc16pxw>
- TÁRIK M. (2024): Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 209–233.
- The National (2023): Tigray Death Toll Could be as High as 600,000, African Union Envoy Says. *The National*, 2023. január 16. Online: www.thenationalnews.com/world/africa/2023/01/16/tigray-death-toll-could-be-as-high-as-600000-african-union-envoy-says
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- UN (2022a): *Aggression Against Ukraine: Resolution/Adopted by the General Assembly*. Online: <https://digitallibrary.un.org/record/3959039>
- UN (2022b): *UN General Assembly Votes to Suspend Russia from the Human Rights Council*. Online: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782>
- UN (2023): *UN General Assembly Calls for Immediate end to War in Ukraine*. Online: <https://news.un.org/en/story/2023/02/1133847>
- UNNews [@UN_News_Centre] (2022): The UN General Assembly Adopted a Resolution that Condemns Russia's „Illegal So-Called Referendums” in Regions Within Ukraine's Internationally-Recognized Borders. *Twitter*, 2022. október 12. Online: https://twitter.com/UN_News_Centre/status/1580290964165341185?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwtterm%5E1580290964165341185%7Ctwgr%5Ef2bdofefec655fc3e7428a7b05174be9d6fa494%7Ctwtcon%5Esi_&ref_url=https%3A%2F%2Fnews.un.org%2Fen%2Fstory%2F2022%2F10%2F1129492

- UNCTAD (2022): *World Investment Report (WIR)*. Online: https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2022-Regional_trends_Africa_en.pdf
- UNDP (2023): *Journey to Extremism in Africa: Pathways to Recruitment and Disengagement*. Online: www.undp.org/publications/journey-extremism-africa-pathways-recruitment-and-disengagement
- US Census Bureau (2023): *Trade in Goods with Africa*. Online: www.census.gov/foreign-trade/balance/00013.html
- VÖRÖS Z. (2022): Kínai geopolitika a 21. században – A globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- WALLERSTEIN, I. (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Ford. Koltai Mihály Bence. Budapest: L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány.
- YIMER, N. A. (2021): How Djibouti Surrounded Itself by Military Bases. *Politics Today*, 2021. március 17. Online: <https://politicstoday.org/djibouti-surrounded-by-military-bases-of-china-us-france-uk-germany-others>